

PER QUÈ EL PROTESTANTISME NO VA ARRELAR A CATALUNYA?ⁱ

Antoni Gelonch

Normalment quan hom formula aquesta pregunta rep una resposta immediata afirmant que aquest fet es deu a l'acció de la Inquisició. La Inquisició fou una institució, d'arrels medievals, que va ser durament emprada com a punta de llança, com a arma destra contra qualsevol dissidència teològica o organitzativa que es formulés respecte d'una Església catòlica enrocada a Roma, i que jutjava qualsevol crítica, per fonamentada que fos, com un atac deliberat contra la seva doctrina i contra el seu rol atemporal i universal.

Quina era, però, la situació de l'Església catòlica a inicis del segle XVI? Perquè va esclatar la Reforma de Luter, i la d'altres reformadors, i perquè va triomfar parcialment?

A començaments del segle XVI succeeixen simultàniament a Europa una sèrie de fenòmens revolucionaris que canviaran per sempre la fesomia del continent. S'entenen com a revolucionaris una sèrie de fets disruptius que faran que la manera de pensar i/o de viure canviï per sempre.

Hom assisteix a l'eclosió, pràcticament alhora, d'una revolució tecnològica (amb la introducció de la impremta i de les imatges, mitjançant els gravats), d'una revolució teològica (la Reforma protestant que, en bona part, triomfarà gràcies a la utilització de les eines que la revolució tecnològica li permetrà emprar), d'una revolució en la dimensió espacial (amb l'ensopegada amb les Índies occidentals, el món es farà més gran) i d'una revolució en el camp del pensament (l'humanisme situarà l'home al centre de la història i n'incentivarà la llibertat i capacitat de discerniment, tot i que aquest renaixement intel·lectual durarà poc pel que fa, per exemple, a la llibertat religiosa).

Aquesta era la situació que es vivia per part d'un gruix important de la societat europea, i ben especialment per part de la societat centreeuropea d'arrel germànica, al voltant dels inicis del segle XVI. Hi havia un estat d'incertesa, d'inquietud, de malestar general – concret o difús-, que provocava la trencadissa d'afectes i complicitats, perquè els temps obligaven a posicionar-se en algun dels camps que, com en tota època de crisi, s'enfrontaven.

Centrem-nos però en la revolució teològica abans esmentada.

A les acaballes de l'edat mitjana, hi havia en bastants sectors de les societats europees un profund malestar contra algunes de les pràctiques emprades i dels principis defensats per l'Església Catòlica Romana. Ja als segles XIV i XV havien aparegut molts moviments que aspiraven a reformar l'Església per tal que pogués retornar a un tipus de vida semblant al de les primeres comunitats cristianes. Una gran part d'aquests moviments, però, van ser considerats herètics i els seus membres foren perseguits i condemnats per la Inquisició medieval.

A part de les motivacions de regeneració religiosa, cal tenir present que l'extensió de l'humanisme a l'Europa del Renaixement i les transformacions polítiques i socials produïdes al segle XVI, foren algunes de les raons fonamentals de l'èxit de la Reforma i de la seva difusió per àmplies zones d'Europa.

També cal remarcar que, políticament parlant, la Reforma va proporcionar a alguns monarques i a molts nobles la gran ocasió de reforçar el seu poder mitjançant la ruptura de lligams amb l'Emperador i per l'apropiació dels béns de l'Església catòlica i la instauració en els seus territoris de noves esglésies sotmeses al seu control.

D'altra banda, i referint-nos a la revolució en el camp del pensament, hem de constatar que l'humanisme renaixentista va tenir com a objectiu una reforma cultural i educativa profunda, basada tant en el retorn a la literatura de l'antiguitat grecolatina com en la reflexió personal, que fou exercida per educadors, bibliòfils i escriptors civils i eclesiàstics, com ara Michel de Montaigne i Erasme de Rotterdam.

A Barcelona, hi va haver en aquella època d'inicis del segle XVI, un nucli erasmista significatiu. Un dels seus membres més important va ser Miquel Mai, fill del regent de la cancelleria Joan Mai. Dos germans seus, Climent i Joan, foren, respectivament, abats de Ripoll i de Sant Benet de Bages.

Miquel Mai fou doctor en dret, regent de la cancelleria de Sardenya (1512-1517) i després del Consell d'Aragó (1519-1533). Es va relacionar des de ben jove amb humanistes, com ara Martí Ivarra (que el 1522 li va dedicar la segona edició barcelonina del vocabulari d'Antonio de Nebrija), i amb el cercle erasmista barceloní (que fou més aviat migrat). Amb Mercurino Gattinara fou una de les figures bàsiques de l'erasmisme al servei de la política imperial.

Altres figures significatives d'aquesta revolució en el camp de les idees religioses són Pere Galès, un reformador que ben aviat va haver d'exiliar-se degut a la persecució de què era objecte, i alguns professors de l'Estudi General barceloní, com ara el valencià Pere Joan Nunyes, tot i que sembla que estava més interessat en l'Erasme filòleg que no pas en el seu paper de renovador espiritual.

Tenint present, doncs, que a Barcelona hi havia una activitat editorial significativa (la impremta hi va arribar en la dècada de 1470), que hi havia un nucli d'erasmistes significatiu i que el Renaixement, artístic i intel·lectual, hi era present (tot i que moderadament, i lluny de l'esplendor del gòtic), perquè el protestantisme no va arrelar a Catalunya?

Doncs, probablement, perquè tots els trets que van propiciar la Reforma en altres indrets d'Europa aquí es donaven en mesures no prou significatives.

Al meu entendre, hi ha quatre línies que poden explicar perquè les coses van anar com van anar a Catalunya. Aquestes idees-força són:

- la manca d'oferta,
- el paper de la Inquisició,
- l'extensió de la pedagogia de la por, i
- la identificació hispanitat-catolicitat.

Analitzem-les ara, una per una.

La manca d'oferta

Formulem-nos d'entrada la qüestió des de l'angle de la manca d'oferta: ¿cóm s'explica l'absència de focus de luteranisme, tenint en compte que la Reforma sí que va conèixer un veritable èxit en ciutats relativament properes com ara Nimes, Montpeller o Aigües Mortes? Potser la primera dificultat rau en l'accés mateix a la novetat (o *oferta*) espiritual, és a dir, com i de quina manera es podia arribar a conèixer aquestes noves idees o experiències d'indole religiosa.

Tampoc no es pot excloure, per tal d'entendre aquesta manca d'oferta, la incidència de variables de caràcter econòmic. De fet, la difusió inicial de la Reforma, més enllà del seu estricte àmbit germànic, ha estat vinculada sovint amb les rutes mercantils intraeuropees. Aquest fou el cas, per exemple, d'algunes ciutats de la Confederació Suïssa, ràpidament i perdurablement "*protestantitzades*". Però també el d'algunes ciutats italianes, inicialment molt receptives a les noves doctrines religioses, com ara Lucca o Venècia. El "contagi" de la primera ha estat explicat en termes essencialment mercantils, és a dir, per la fluïdesa dels intercanvis comercials entre algunes famílies del patriciat local i algunes ciutats de l'Imperi, especialment Nuremberg. Això explicaria, si més no, la importació i difusió "massiva" (també més enllà de Lucca mateix) de llibres luterans provinents de ciutats com ara Nuremberg, Estrasburg, Basilea i Zuric.

Però, una correlació semblant, entre comerç i protestantisme, ¿es pot aplicar potser, i en negatiu, al cas barceloní? No del tot, com a mínim. Es pot aduir, efectivament, que el comerç a llarga distància de la capital catalana estava enfocat de feia temps cap a la Mediterrània central i (quan les circumstàncies eren propícies) oriental; ben lluny, doncs, dels focus protestants originals, i més a la vora de la Itàlia meridional. I, per tant, tot plegat no sembla haver facilitat la "importació" o la difusió de les doctrines reformades. Potser també perquè a finals del segle XVI, a diferència de principis d'aquella centúria, i en un context de guerres de religió multiplicades, les coses ja estaven (gairebé) al seu lloc, i la geopolítica de la Reforma, estava prou fixada o acotada, tal com indica el professor Xavier Torresⁱⁱ.

El transport de mercaderies des de Barcelona i a Barcelona es feia preferentment per l'aigua. A diferència de les ciutats italianes, Barcelona no va establir línies públiques de navegació. El que sí que va fer Barcelona va ser establir una sèrie de còsols ultramarins a l'estranger per tal de tutelar directament l'expansió comercial. Al segle XV ja n'hi havia una seixantena, dels quals cap no estava instal·lat en una ciutat de parla alemanya, en una ciutat on s'acabaria implantant la Reforma.

El tràfic comercial es feia amb València i amb Andalusia; amb la Llombardia, Venècia, la Ligúria, la Toscana, la Marca i el Regne de Calàbria, a la Península Itàlica; amb Sardenya i Sicília; amb París, Occitània i la Provença; amb Grècia, el Mar Major, Turquia, Armènia i les anomenades Parts de Llevant a la Mediterrània oriental; amb Barbària i Egipte al Nord d'Àfrica; i amb Flandes, la Xampanya i Alemanya cap al Nord d'Europa. En concret amb Alemanya hi havia intercanvi d'espècies, safrà i fustanys.

Per tant, si a les terres on va sorgir la Reforma, no hi havia establiments consolars fixos ni era una de les rutes preponderants d'intercanvi comercial, era difícil que els textos, ministres i idees reformades poguessin ser conegudes per la població catalana de l'època. Sobretot, a més, perquè no hi va haver nuclis importants de difusió dels principis reformats en territori català.

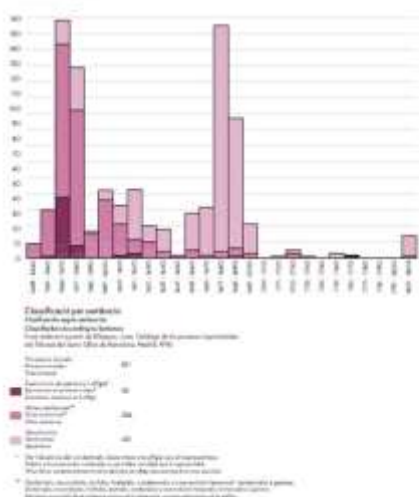
El paper de la Inquisició

El paper de la Inquisició, és a dir, la dura escomesa per tal de no deixar penetrar i per tal de perseguir les idees, els textos i les persones que eren considerades herètiques, s'ha acostumat a assenyalar com el factor decisiu a l'hora d'explicar perquè la Reforma no va arrelar a Catalunya. No vull subestimar el seu pes, punitiu tant respecte de les persones com dels principis, però vull que s'entengui que fou “un” dels factors decisius, tot i que probablement el més abominable.

El Tribunal del Sant Ofici de Barcelona (que tenia, jurisdicció sobre les diferents diòcesis catalanes, llevat de les de Lleida i de la Seu d'Urgell –que pertocaven al tribunal de Saragossa– i de la de Tortosa –adscrita al de València) va jutjar 5.425 casos al llarg de la seva existència, entre els quals 821 per suposat luteranisme, un 15% del total. D'aquests, 27 (un 3%) van concloure en execució física in situ (la darrera, el 1619) i 27 més en execució en efigie. 336 van ser condemnats a altres sentències (desterrats, reconciliats, multats, fuetejats, condemnats a reclusió temporal o sentenciats a galeres) i 431 foren absolts. Amb el temps, les absolucions van anar augmentant fins a ser més del 90% a partir de la segona meitat del segle XVII. El pic més alt de repressió amb condemnes es va donar en el període 1561-1581, segons es pot constatar als quadres adjunts.

La Inquisició a Catalunya:
processos per luteranisme (1539-1802)

El Tribunal del Sant Ofici de Barcelona, amb una jurisdicció que incloua bona part de Catalunya, va jutjar 5.425 casos al llarg de la seva existència, entre els quals 821 per suposat luteranisme, un 15% del total. D'aquests, 27 (un 3%) van concloure en execució física in situ (la darrera, el 1619) i 27 més en execució en efigie. 336 van ser condemnats a altres sentències (desterrats, reconciliats, multats, fuetejats, condemnats a reclusió temporal o sentenciats a galeres) i 431 foren absolts. Amb el temps, les absolucions van anar augmentant fins a ser més del 90% a partir de la segona meitat del segle XVII.

Pel que fa a la procedència dels jutjats per suposat luteranisme, 503 foren francesos, 118 alemanys, 50 suïssos, 48 anglesos i 47 dels territoris hispànics (només el 6% del total)ⁱⁱⁱ. La qual cosa mostra clarament, tal i com escriu Joan Bada^{iv}, “la poca penetració real de la Reforma en el Principat”.

Potser convé referir-se un moment a aquest nombre tant elevat de francesos entre els jutjats per la Inquisició per suposat luteranisme, perquè es basa en el fet que els qui provenien d'aquells territoris (que portaven anys immersos en les Guerres de religió i que veien oscil·lar els principis de llibertat religiosa i de culte en funció del monarca i del moment) eren considerats hugonots, fins que no demostrassin davant el Tribunal que no n'eren. Es tractava, doncs, d'una mesura preventiva, en funció de l'origen i on era el súbdit qui havia de demostrar que no professava una determinada fe que d'altra banda, i per principi, es sospitava que practicava. Era, veritablement, el món al revés, però les sospites generalitzades en funció de l'origen i la voluntat d'extirpar qualsevol possibilitat de "contagi" duïen a realitzar aquestes accions.

Ara bé, cal destacar que la coexistència entre les Institucions catalanes i el Tribunal de la Inquisició no fou mai ni fàcil ni pacífica i que, per tant, en un medi social tan hostil és difícil que més enllà de la política de la por i d'una repressió indiscriminada, la lluita contra l'heretgia, pogués ser gaire reeixida. Una repressió indiscriminada que es va produir sobretot a la segona meitat del segle XVI, just després d'acabar el Concili de Trento, al qual va assistir el Bisbe de Barcelona.

Vista la situació, doncs, ¿es pot explicar la neutralització inicial de l'eventual "contagi" barceloní i del conjunt del Principat en base a la Inquisició o a la repressió en general i al "control fronterer" en particular? Aquesta és la tesi de Joan Reglà, exposada en el seu llibre *Felip II i Catalunya*⁹. Però l'opció presenta també les seves insuficiències. Com es sabut, l'argument de Reglà es basava en la hipòtesi d'un replegament o isolament hispànic en temps de Felip II, induït o forçat per l'inici de les guerres de religió franceses, i que hauria desembocat en una veritable impermeabilització, política i intel·lectual, dels territoris de la monarquia sencera, amb l'establiment del corresponent "cordó sanitari" a la frontera pirinenca, però també a tots els ports de la Mediterrània, amb la Inquisició sempre al capdavant, la qual cosa hauria impedit la importació o difusió d'idees i sobretot de llibres protestants per terres catalanes.

Aquestes disposicions frontereres anaven, a més, acompanyades de periòdics autos de fe, escenificats a la plaça del Rei o a la del Born; una estreta vigilància dels immigrants francesos; l'establiment de la censura prèvia i virregnal (1573), a més de l'eclesiàstica ja vigent (1564); i la inspecció regular de llibreries i de biblioteques particulars, a la recerca de llibres prohibits per l'*Índex* romà, a la qual ens referirem tot seguit.

Pel que respecta a la vigilància dels immigrants francesos, cal destacar que quasi tots els que arribaven a Catalunya, escapant del conflicte o en cerca d'oportunitats, eren d'origen catòlic, però als ulls dels inquisidors resultaven igualment sospitosos. Fàcilment, com ja hem assenyalat, se'ls acusava d'heretgia o de casar-se ocultant un matrimoni previ.

De tota manera, aquesta teoria de la impermeabilització i de l'establiment d'un cordó sanitari a la frontera (un concepte també mòbil en aquella època) no sembla que pogués ser particularment eficaç ni que tingués una gran efectivitat pràctica.

De tota manera, aquest control fronterer per tal d'impedir el "contagi" de les idees reformades no deixava de ser una obsessió de la dinastia hispànica. En aquest sentit pot resultar il·lustratiu un fragment de la carta que el rei Felip II va adreçar al virrei de

Catalunya, Andrés Hurtado de Mendoza el 1560 (encara en ple Concili de Trento) i que diu:

“Ya sabéis en lo que andan en Francia los errores de la mala secta de Lutero y el peligro que ay de danyarse essa tierra por la vezindad que tiene con la de Francia, y aunque para evitar esto se procuran todos los remedios posibles, entre ellos nos ha parecido será que los inquisidores den una vuelta por los lugares desse principado y condados que stán a frontera de las tierras de Bandome...”

I per tal d'evitar el “contagi” de les idees reformades també el mateix Felip II, en col·laboració amb el papat, va impulsar la creació de bisbats de contenció a les zones de muntanya properes a França per tal de controlar i perseguir els heretges hugonots. L'any 1573 es creen els bisbats de Barbastre i Jaca (oposats especularment al Bearn protestant), i el 1591, el de Solsona, que servia per apostar més forces defensores de la fe catòlica al costat de les del bisbat d'Urgell.

La persecució de llibres

La persecució de llibres prohibits fou iniciada de seguida després de l'inici de la Reforma, doncs ja el 1521 Adrià d'Utrecht, seguint una directriu del Papa Lleó X, decretà la prohibició i confiscació dels llibres luterans. Adrià d'Utrecht era professor de teologia a Lovaina (Flandes) i s'havia format en el corrent humanista de la “*Devotio moderna*”. També havia estat preceptor particular de Carles de Gant, futur Carles Ve, i va formar part de la cort flamenca que va acompanyar l'emperador a la seva presa de possessió dels dominis hispànics. Més endavant fou regent de la Monarquia hispànica i acabaria sent Papa de Roma, sota el nom d'Adrià VI.

Tanmateix, l'eficàcia pràctica d'aquest “control inquisitorial”, aparentment abassegador sobre el paper, ha estat posada en dubte. Per exemple, i pel que fa a la literatura prohibida, són uns quants els autors que consideren que el “control inquisitorial” fou un veritable fracàs. Fins al punt, que el 1540 el Consell de la Suprema Inquisició recriminava al Tribunal de Barcelona no saber impedir l'entrada de llibres prohibits, ordenava la inspecció de llibreries i decretava l'agreujament dels càstigs contra els transgressors.

Però l'obsessió pel control dels llibres venia de lluny. Al “*Manual de novells ardots*”^{vi} es consigna un “*autodafè*” de llibres el 7 d'abril de 1498 en que foren cremades a la plaça del Rei, “*les bíblies en plà e altres llibres descendents de la bíblia, los quals llibres foren en grandíssim nombre*”. Però és que, fins i tot, l'edició de 1478 de la de Bonifaci Ferrer, germà del sant (la coneguda com a “*Bíblia de València*”) també fou íntegrament destruïda. I, de fet, la prohibició d'edició de bíblies en català no seria alçada fins el 1758, i el Nou Testament no es tornaria a publicar en català fins el 1832.

A destacar que també provenien de França alguns llibreters que foren condemnats a galeres.

Fins i tot, els gravats o llibres amb la imatge de Luter foren perseguits, i quan varen poder ser incautats, varen ser cremats. La imatge de Luter era, doncs, desconeguda per la major de la població.

Cornelis Koning, "Retrat de Marti Luter", aiguafort, c. 1620, Col·lecció Gelonch Viladegut

La pedagogia de la por

Una altra cosa, és clar, és l'anomenada "pedagogia de la por", és a dir, l'autocensura i tot allò que derivava directament de la sola presència i existència de la Inquisició,

inevitablement intimidatòria o inhibidora; tot i que els efectes pràctics d'un context semblant no siguin fàcils de comptabilitzar o fins i tot d'interpretar.

Una ullada al mapa i a la geopolítica de l'Europa de la Reforma suggereix algunes altres possibilitats interpretatives. Tal com és ben sabut, la Reforma luterana i, en general, protestant va quallar ràpidament, en part, gràcies a l'empara i a la implicació activa d'alguns governants i fins i tot d'una fracció significativa de les elits locals o urbanes, que maldaven de feia temps, uns i altres, per conquerir una més gran autonomia política, fos davant de Roma o fos, alhora, davant la Casa d'Àustria i l'Imperi.

Una afirmació semblant es pot justificar tant en el cas de Luter, i d'aquells prínceps que el protegiren, com en el de moltes ciutats que es “*protestantitzaren*”, si no directament “des de dalt” (per obra dels respectius governs municipals), pel decidit decantament d'alguns patricis locals. Per no parlar, és clar, de casos, com ara l'Anglaterra anglicana o l'Escòcia calvinista, en què la reforma religiosa s'implantà per decret i per una majoria parlamentària.

A Catalunya no hi hagué, per contra, res de semblant. Probablement per l'efecte d'arrossegament de Carles V i de la branca hispànica de la Casa d'Àustria, que no solament van combatre de bon començament i amb tota mena d'armes la Reforma, sinó que, a més, van fer del catolicisme, un veritable senyal d'identitat (amb l'univers simbòlic corresponent)^{vii}, com referirem més endavant.

Hem de tenir present que entre 1563 i 1578 no hi va haver gairebé cap any sense algun auto de fe, i sense alguns “luterans”, generalment francesos, cremats a la plaça del Born o a la Plaça del Rei de Barcelona. Aquesta fúria flamígera, que va tenir el seu apogeu just després de finalitzar el Concili de Trento i durant quinze anys, va marcar a foc roent els esperits d'uns súbdits que veien i tremolaven davant una Inquisició desfermada, i un poder civil que freturosament li servia de braç executor.

Tots els règims totalitaris, que habitualment s'afermen a través de la por infligida a la població, comencen amb ma de ferro, perseguint i aniquilant tot allò que, de prop o de lluny, pot ser un obstacle per a la victòria i imposició de les seves tesis. Amb la lluita contra les idees reformades no va ser diferent. La coalició d'interessos entre l'Església Catòlica Romana i l'Emperador, entre l'Altar i el Tron, va fer que es fessin càstigs exemplars a l'inici per tal que tothom interioritzés que hi havia conceptes i pràctiques que et podien comportar determinades penes (fins a la mort) si gosaves només pensar-ho o si algú et delatava pel motiu que fos.

Un cop instaurada la por a la delació, al càstig, a la ignomínia i/o a la confiscació de la teva dignitat i dels teus béns, quedava clar quin eren els límits de la llibertat de consciència de cadascú, per no parlar d'una llibertat religiosa que la Pau d'Augsburg del 1555 va enterrar definitivament al sancionar la divisió confessional dels estats de l'Imperi, segons el principi pragmàtic que la religió del governant havia de ser la del súbdit (*cuius regio eius religio*). Catalunya va caure del costat catòlic, i només catòlica podia ser i només catòlics podien ser els súbdits de l'Emperador.

La identificació hispanitat-catolicitat

Per tant, si l'Emperador era catòlic, si el sobirà de Catalunya era catòlic, tots els seus súbdits havien de ser catòlics. Això Felip II ho va tenir clar i es va fer fort en el manteniment dels seus territoris sota l'ègida catòlica.

Un exemple d'aquesta deriva, d'aquesta voluntat, el podem trobar en els fets programats i succeïts el 6 de febrer de 1564, quan amb el propòsit de dissipar tota sospita de luteranisme i de mostrar-se com un bastió catòlic enfront dels heretges, la ciutat de Barcelona organitzà un programa cerimonial en honor del rei Felip II, un cerimonial d'una gran càrrega simbòlica.

Arribat el rei al portal de Sant Antoni, es feu una representació en què Santa Eulàlia li lliurava les claus de la ciutat i proclamava que Barcelona no estava tacada per la infecció luterana. Després d'aquesta rebuda, la comitiva va recórrer els principals carrers i places de la ciutat. L'arribada del rei tingué lloc en un moment força delicat pels catalans, ja que sobre el Principat es van difondre sospites de connivència amb els protestants francesos i de contagis d'heretgia. Davant d'això, les autoritats van dissenyar un programa cerimonial i festiu per mostrar Barcelona davant del rei com un bastió catòlic enfront de l'heretgia protestant.

Amb la clausura del Concili de Trento s'havia posat en ordre de marxa la Reforma catòlica o Contrareforma, en la qual una Inquisició renovada va tenir un paper molt destacat. El tingué tan destacat que, durant l'estada de Felip II a la ciutat, els jutges i familiars de la Inquisició van sortir a rebre'l solemnement, cosa que feien per primera vegada, i, a més, van celebrar un acte de fe que comptà amb la reial presència.

El gran espectacle, celebrat pels diputats de la Generalitat, fou la representació a la plaça del Rei de *L'assalt al castell dels luterans*, una representació que tingué lloc just després que el rei jurés les Constitucions de Catalunya.

Durant la representació de l'assalt, soldats castellans i catalans, al crit de "*España, España: unos Santiago, otros Sant Jorge, cierra, dentro: victoria victoria*", assetjaren el castell defensat pels luterans. Amb aquest espectacle, els diputats van deixar clar al rei que Catalunya estava lliure de contagi herètic i que sempre estaria al costat del rei en la defensa del catolicisme.

El cicle cerimonial es tancà el 5 de març a la plaça del Born, amb un dels pocs actes de fe que va comptar amb la presència del rei Felip II al llarg de tot el seu regnat. Allà, enmig de la multitud expectant, van morir cremats vuit homes sota l'acusació de luteranisme. Dos més foren executats en efígie, és a dir, en la seva absència.

Aquesta voluntat de vincular el ser espanyol amb la catolicitat continuava arrelada encara a finals del segle XIX quan Marcelino Menéndez Pelayo escrivia i publicava la seva enciclopèdica "*Historia de los heterodoxos españoles*", on entre els heterodoxes encara hi figuraven els protestants. Si abraçar el protestantisme et situava en el camp de la heterodòxia volia dir que hi havia una manera ortodoxa de ser espanyol, i aquesta no podia ser altra que ser catòlic. Per això en aquesta obra hi podem llegir un text tan contundent com aquest: "*España, evangelizadora de la mitad del orbe; España martillo de herejes, luz de Trento, espada de Roma, cuna de San Ignacio...; ésa es nuestra grandeza y nuestra unidad; no tenemos otra*".

A vegades, tinc la impressió que alguns discursos que hom pot sentir ara, no estan massa lluny d'aquesta amalgama interessada entre fe i patriotisme.

Comptat i debatut tot el que hem analitzat (manca d'oferta per tal d'evitar el contagi, Inquisició, pedagogia de la por i barreja entre catolicitat i hispanitat) ens pot ajudar a entendre perquè fou tant difícil que el luteranisme pogués arrelar a Catalunya...De fet, no hi va arrelar. L'objectiu primigeni i conjunt de l'Església catòlica i de la Monarquia hispànica es va complir.

Felip II. Anònim, aiguafort, c. 1590, Col·lecció Gelonch Viladegut

ⁱ Basat en un capítol del llibre "Luter", d'Antoni Gelonch, Viena Edicions, Barcelona, 2018

ⁱⁱ Xavier Torres, "Ensenyar a creure. La reforma religiosa a la Barcelona moderna", dins "Imatges per creure. Religió, art i conflicte a Europa i Barcelona, segles XVI-XVIII". Antoni Gelonch (coord.), Silvia Canalda, Cristina Fontcuberta i Xavier Torres (editors). Ajuntament de Barcelona, 2018

ⁱⁱⁱ Juan Blázquez Miguel, “La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona, 1487-1820”. Toledo, Arcano, 1990

^{iv} Joan Bada, “La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)”. Barcelona, Barcanova, 1992

^v Joan Reglà, “Felip II i Catalunya”, Barcelona, AEDOS, 1956

^{vi} Manual de Novells Ardits: Vulgarment Apellat Dietari del Antich Consell Barceloni ... Publicat Per Acort y a Despesas del Excm. Ajuntament Constitucional E Iniciat Per Los Ilustres Senyors Regidors D. Frederich Schwartz y Luna y D. Francesch Carreras... Barcelona, Nabu Press, 2012

^{vii} Josep Lluís Carod Rovira, “Història del potestantisme als Països Catalans”, Editorial Tres i Quatre, València, 2016